

Матвієнко С. І. Історичні аспекти художнього краєзнавства // *Science and technology: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2023. Pp. 268-276. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-and-technology-problems-prospects-and-innovations-18-20-01-2023-osaka-yaponiya-arhiv/>*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА

Матвієнко Світлана Іванівна

канд. пед. наук, доцент кафедри дошкільної освіти,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
masvet9@gmail.com

У сучасному українському суспільстві надзвичайно загострилася проблема щодо виховання дітей і молодого покоління на основі національної культурно-історичної спадщини. Особливо актуальною визначилася ця проблема з початком військової агресії російської федерації, коли українська нація перед усім світом продемонструвала політичну єдність, громадянську згуртованість, зрослу національну свідомість. Українська ідея стала провідною не тільки в державній політиці та суспільному житті, вона посилила свої позиції у національній культурі, освіті. Для кожного свідомого українця нині поняття «рідна земля», «рідний край» визначаються тими, які вказують на його патріотизм, духовну приналежність до витоків його роду, рідної землі, визначають бажання бути вільним і незалежним.

Вагомим засобом щодо виховання у молодого покоління любові до рідного краю та Батьківщини визначається краєзнавство. У тлумаченні малої енциклопедії етнодержавознавства, краєзнавство розглядається як комплексна наука, яка різнобічно вивчає певну, окреслену частину країни (регіону, області, краю) [1, с. 265]. За іншим енциклопедичним тлумаченням, краєзнавство – це всебічне вивчення частини країни (області, міста) переважно місцевим населенням, що відображає рівень теоретичного осмислення краєзнавства того часу, зводячи його до аматорського [2, с. 179].

Як і будь-яка наука, краєзнавство має свої об'єкт, предмет та завдання дослідження. Об'єктами краєзнавства слугують його історія, природа, населення, хазяйство, культура, своєрідність матеріальної та духовної культури, втілена у відповідних об'єктах. Предмет краєзнавства зумовлює знання про конкретний регіон.

Краєзнавство є багатокомпонентним утворенням, яке має кілька напрямів – географічне, історичне, економічне, літературне, музичне, педагогічне, шкільне тощо. Одним із таких напрямів визначається *художнє краєзнавство*. Дослідниця Т. Анікіна розглядає художнє краєзнавство як механізм щодо

опанування художньої спадщини рідного краю, в основі якої знаходяться художні цінності як конкретний прояв соціально-культурного досвіду народу [3, с. 33].

Н. Охріменко вказує на те, що духовні цінності регіональної художньої спадщини розпредмечуються у меті та засобах художньо-краєзнавчої діяльності та втілюються в об'єктах художнього краєзнавства. Ними є сукупність предметів, явищ, процесів, на які, з метою пошуку нових властивостей про художню культуру краю, спрямована пізнавальна активність людини [4, с. 10].

Самобутня культура краю, у силу своїх специфічних особливостей, а саме – пам'ятки історії, культури, художнього життя людей, традицій певного краю, – є вагомими засобами духовного зростання особистості. Різні аспекти використання найближчого оточення в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів здійснено у працях С. Гончаренка, О. Духновича, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського, І. Франка та ін. У працях сучасних дослідників І. Бега, О. Сухомлинської, М. Стельмаховича, Н. Бондаренко, В. Лаппо, М. Качур, Л. Масол, С. Матвієнко, Н. Рогальської, Н. Охріменко, Т. Троценко та ін. вказується на специфіку використання засад художнього краєзнавства у сучасному виховному процесі.

Зазначимо, що як наукова галузь художнє краєзнавство має своє історичне підґрунтя. В основі сучасного художнього краєзнавства, яке проводиться, зокрема, з дітьми дошкільного віку, учнівською та студентською молоддю, лежить *шкільне краєзнавство*. Його засади розбудовувалися у Західній Європі з розвитком там у XVIII ст. географічної науки. У цей період німецьким педагогом і географом Альфредом Геттнером уперше було висловлено думку про необхідність вивчення молоддю того краю, «де учню довелося жити». Такий підхід він назвав *батьківщинознавством*, маючи на увазі малу батьківщину для проживання людини у сенсі безпосереднього оточення (природа, економічне, суспільне життя, об'єкти культури, побуту, традиції, норми життя тощо).

Ідею А. Геттнера щодо організації та проведення шкільного краєзнавства у II половині XIX ст. підхопили педагоги М. Вессель та К. Ушинський. В основу розроблених К. Ушинським методичних засад краєзнавства було покладено ідеї педагогів минулого: Я. Коменського та Й. Песталоцці щодо ознайомлення дітей із найближчим оточенням шляхом вивчення матеріалу від близького та знайомого (дім, рідний край) – до далекого та загального (країна, Батьківщина).

До кінця першої третини XX ст. шкільне краєзнавство було єдиною формою організації роботи щодо ознайомлення дітей, учнів, студентства з географією, історією, культурою, економікою рідного краю. Головною формою організації краєзнавства у навчальних закладах були *екскурсія*. З учнями та студентами проводилися також туристично-рекреаційні заходи. Стосовно дітей дошкільного віку, у вивченні рідного краю перевага надавалася проведенню цілеспрямованих прогулянок, а також коротких за маршрутом і часом проведення екскурсій.

На межі XIX – XX ст., у зв'язку із підйомом української національної ідеї, висловлюється думка про необхідність більш глибокого вивчення своєї

культури, історії, обрядовості, використання рідної мови в освітньому процесі тощо. Прогресивні педагоги того часу вказували на необхідність організації такої краєзнавчої роботи з дітьми та учнями, яка б розкривала усю неповторність історії та культури їхнього краю, сприяла вихованню поваги до культурних традицій свого народу. На потребі відображення національної ідеї, пріоритету рідної мови, географії України у краєзнавстві наголошували Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Русова, Я. Чепіга та ін. Важливим пріоритетом краєзнавства вони вважали залучення молодого покоління до вивчення старожитностей краю (історичних, мистецьких та етнографічних), завдяки яким юнацтво й молодь осмислюватимуть себе справжніми українцями.

Так, педагогиня С. Русова у книзі «Шкільні екскурсії та їх значення» авторка вказувала на необхідність збільшення уваги педагогів до вивчення дітьми рідного краю, що діти мають знати «кожну річку, ліс, озеро, острів тощо, знати найближчі села, їх будівлі і т. п., знати рослинність, звірину свого краю, знати, чим люди займаються, коло чого вони працюють» [5, с. 206].

Видатний громадський діяч, вчений М. Драгоманов відстоював думку про необхідність розвитку національної культури й школи, вказував на велику роль у даному процесі краєзнавства, коли діти своєю безпосередньою пошуковою, навчальною, творчою діяльністю опановують художні цінності рідного краю й свого народу.

З 1914 р. до вітчизняного педагогічного обігу входить поняття «краєзнавство» й надалі проводиться активна робота з розбудови його методичних засад. Слід визнати як позитивний факт, що художнє краєзнавство поступово виокремлювалося із контексту загального краєзнавства. Більш цілеспрямовано та методично виражено зверталася увага на вивчення об'єктів культури певного регіону, його архітектурної своєрідності, діяльності художників, поетів; своєрідності декоративно-ужиткового мистецтва; народних традицій тощо. Дослідниця Т. Анікіна у своїй дисертаційній роботі наводить дані про висвітлення основних питань, пов'язаних із художнім краєзнавством у зазначений період на сторінках часописів «Культура й побут», «Рідний край», «Екскурсійний вісник» тощо [3, с. 41].

З 1920-х років, попри складні суспільно-політичні умови, починають діяти численні краєзнавчі гуртки, товариства, рухи, які займалися, у тому числі – й питаннями вивчення художньої спадщини різних регіонів України. У період 1920-1930 рр. проводяться численні краєзнавчі конференції та з'їзди, у ході однієї з яких було вказано на те, що «нині галузь екскурсійної справи розширилася завдяки включення до її сери культурно-історичних ... та естетичних екскурсій» [3, с. 42]. Від педагогів, які вважалися краєзнавцями та уміли проводити роботу щодо ознайомлення екскурсантів з культурно-історичними та художніми особливостями певної місцевості, вимагалися відповідні глибокі краєзнавчі знання. З метою забезпечення необхідних кадрів краєзнавців було запропоновано включити навчальний предмет «Краєзнавство» до змісту підготовки шкільних вчителів. Пропонувалося також ввести спецкурс «Екскурсійна справа» до навчального процесу педагогічних вишів.

З 1923 р. в Україні при Академії наук створюється власний краєзнавчий центр. У 1920-ті роки активним краєзнавством відрізняється діяльність Київського, Ніжинського, Катеринославського, Харківського інститутів народної освіти. З 1930-х років, періоду засилля радянської ідеології, знищення українського національно-культурного відродження, було згорнуто роботу щодо проведення заходів художнього краєзнавства, розробки його організаційно-методичних засад. Навіть у тогочасних дитячих садках, які діяли на території України, насаджувалася ідея уніфікованої, так званої «радянської» культури – без етнічної, культурної, ментальної своєрідності. У школах і вищих навчальних закладах краєзнавство вже не розглядалося як частина навчально-виховного процесу, а слугувало додатковою формою роботи з учнями та студентством. До того ж, знищення агресивними послідовниками радянської ідеології великої кількості самобутніх пам'яток історії та культури в різних регіонах України, культових споруд, викорінення пласту національної культурної інтелігенції завдало великої шкоди справі розбудові художнього краєзнавства.

У подальшому, у повоєнні часи, особливо із настанням періоду «відлиги 1960-х» було відроджено окремі аспекти щодо вивчення української культури, у тому числі засобами художнього краєзнавства. Так, Т. Бондаренко, досліджуючи розвиток краєзнавства за радянської доби, вказує на те, що стосовно історико-географічного краєзнавства у цей час проводилася найбільш активна радянська державна ідеологічна та освітня політика [6, с. 42]. Переважно заохочувалося вивчення місцевого матеріалу у викладанні суспільних, історичних, географічних дисциплін. Тією чи іншою мірою краєзнавчі пошуки мали формалізований характер, були надмірно заполітизовані.

Від періоду 1960-1980 рр. у контексті реалізації культурологічної парадигми в освіті збільшилася увага освітян до вивчення художньої спадщини регіонів. Такі дослідження здійснювалися як на аматорському рівні, так і у науковій краєзнавчій та етнографічній роботі різних державних інститутів. За даними В. Петранівського, М. Рутинського, Інститутом історії України АН у період 1970-1980 рр. було виконано значну роботу з узагальнення теорії, методології й фактологічного матеріалу національних краєзнавчих досліджень, результатом якої став вихід у світ двох фундаментальних краєзнавчих праць: «Памятники истории и культуры Украинской УССР» (Київ, 1987) та «Історичне краєзнавство в Українській РСР» (Київ, 1989) [7, с. 42].

Як зазначає Т. Бондаренко, проводилася робота й у загальноосвітніх закладах, почали відкриватися шкільні музеї, де було представлено зразки регіонального народного мистецтва, побутування населення. Серед переліку навчальних дисциплін у вузах з'явилися такі, як «Краєзнавство», «Художня культура» тощо.

Після здобуття Україною незалежності значно активізувалася краєзнавча робота. Збільшився інтерес українських науковців та краєзнавців-аматорів до вивчення рідної історії, культури. Нині художнє краєзнавство розбудовується в діяльності музеїв, міні-музеїв у закладах освіти, у проведенні екскурсій містом,

віртуальних екскурсій. Проводяться художньо-краєзнавчі тури вихідного дня, виставки робіт народних умільців тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що художнє краєзнавство має великий духовний, виховний потенціал, реалізація якого має здійснюватися, перш за все, стосовно дітей та молоді. Це пов'язано із включенням зростаючої особистості у світ художньої культури рідного краю та діяльності щодо її засвоєння. Головним виховним механізмом художнього краєзнавства є пікові переживання зростаючої особистості при взаємодії зі світом художньої культури рідного краю. Художнє краєзнавство розглядається нині як дієвий засіб громадянського та патріотичного виховання. Слід також звернути увагу на якісну кваліфіковану підготовку педагогів до проведення роботи з художнього краєзнавства та вивчення регіональної культури з дітьми дошкільного віку, учнями, студентством [8, с. 36].

Список літератури

1. Мала енциклопедія етнодержавства. НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. / укл., гол. ред. Ю.Римаренко. Київ: Довіра: Генеза. 1996. 942 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
3. Анікіна Т. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Інс-т педагогіки АПН України. 1993. Київ. 234 с.
4. Охріменко Н. П. Теоретичні аспекти художнього краєзнавства. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2021. № 4. С. 7-15.
5. Русова С. Краєзнавство в народній школі. Шлях виховання й навчання. 1933. Кн. 1. С. 25–33.
6. Бондаренко Т. Розвиток краєзнавства за радянської доби. *Історико-педагогічний альманах*. 2010. №2. С. 36-39.
7. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство. <https://tourlib.net/ua/>
8. Матвієнко С. І. Регіональна культура як засіб удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів. *Імідж сучасного педагога*. 2010. Вип. 6/7. С. 36-38.